

خاطرات

سردار مقتدر سنجابی

مکتب‌های تاریخ

در فاصله سال‌های انقلاب مشروطه تا مراحل پایانی جنگ اول جهانی، کرمانشاه به دلایلی چند، از جمله به دلیل موقعیت جغرافیایی و ترکیب جمعیتی، عرصه بروز و شکل‌گیری برخی از مهم‌ترین تحولات تاریخ معاصر ایران بوده است. از شورش‌های ضد مشروطه سال‌الدوله گرفته تا تشکیل دولت موقت نظام السلطنه و تبدیل آن حدود به میدان کارزار سپاهیان روس و انگلیس و عثمانی.

خاطرات علی اکبر خان سردار مقتدر، یکی از رؤسای سرشناس ایل سنجابی از این دوران، نه فقط شرحی است بر این قسم رخدادهای مملکتی، بلکه نظر به توجه خاص او به وضعیت ایلی و عشایری این خطه، مبین تأثیر تعیین‌کننده این گونه بر رخدادها نیز می‌باشد.

همانگونه که آقای کاوه بیات، دبیر مجموعه «تاریخ معاصر ایران» متذکر شده‌اند، از آنجا که از مراحل پایانی نظام ایلی ایران که به رغم پشت سر گذاشتن دوره‌ای از زوال، نقش خود را به عنوان یک عنصر مهم و تعیین‌کننده در عرصه تحولات سیاسی و اجتماعی ایران تا همین سال‌های نخست سده اخیر حفظ کرده بود، گزارش و روایت درخور توجهی در دست نیست - مطالب مدون در مورد آن کم نیست ولی گزارش و نوشته برآمده از درون آن، کم و انگشت‌شمار است - از این رو یکی از مهم‌ترین نکاتی که در اهمیت خاطرات سردار مقتدر سنجابی می‌توان برشمرد همین وجه درونی است: گزارشی از واپسین سال‌های حیات سیاسی و اجتماعی نظام ایلی از یک چارچوب و دیدگاه ایلی.»

«با پیش آمد جنگ اول جهانی و شکل‌گیری نهضت مهاجرت که به تأسیس یک دولت موقت برای رویارویی با نیروهای نظامی دولت روسیه در حدود غربی کشور منجر شد، برای مدتی کرمانشاه و به ویژه ایل سنجابی به کانون اصلی تحولات کشور تبدیل شد. از افراد و شخصیت‌های داخلی و خارجی درگیر تحولات این دوره، نوشته‌ها و خاطرات مختلفی بر جای مانده است، ولی اکثر آن‌ها جز مجموعه روایاتی از چند رهگذر، چیز دیگری نیستند. در این نوع نوشته‌ها، بسیاری از رخدادها دوره مزبور ثبت تاریخ شده‌اند، پیشروی‌ها و عقب‌نشینی‌ها، تأسیس و انحلال حکومت‌ها، جنگ‌ها و جدل‌ها... ولی از آن عرصه انسانی که در نهایت زمینه اصلی این تحولات را تشکیل داد و کم و کیف آن، یعنی نظام عشایری غرب ایران در این دوره و تنوع شگفت آن، جز به اشاراتی محدود و گذرا و در حد و حدود جلب توجه خواننده به «دیدنی‌ها»ی این خطه، نشان دیگری ملاحظه نمی‌شود.

خاطرات علی اکبر خان سردار مقتدر، از اوضاع و احوال خود و ایل سنجابی در این سال‌ها، در عین حال که شرحی است بر تحولات کلی و پرفراز و نشیب کرمانشاه در دوره مورد بحث، از جوانب نه چندان شناخته شده چگونگی کارکرد یک نظام عشایری نیز تصویر درخور توجهی ارائه می‌کند. مکانیسم پیچیده سیاست در جوامع ایلی، هم در سطح مناسبات درون ایلی و هم در سطح روابط گسترده‌تر ایلات با یکدیگر یا با دولت مرکزی از جمله نکات مهمی است که در

- ایل سنجابی و مجاهدت ملی ایران، خاطرات علی اکبر خان سردار مقتدر سنجابی
- تحریر و تحشیه: دکتر کریم سنجابی
- ناشر: شیرازه، تهران، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۱، ۷۵۵ ص، ۵۴۰۰ تومان

خلال این خاطرات با گوشه‌هایی از آن می‌توان آشنا شد.

در کنار این وجه تاریخی، یکی دیگر از مهم‌ترین مضامینی که از همان بخش‌های نخست این خاطرات خود را نشان می‌دهد نوعی درس و عمل وطن‌پرستی است که به ویژه با پیش‌آمد حوادث پایانی جنگ اول و سرنوشت دردناک سنجایی‌ها در این تحولات سهمگین، شکلی ترازیک نیز به خود می‌گیرد. در اشاره به صحنه‌هایی از تاریخ ایران معاصر، کمتر نوشته‌ای را می‌توان سراغ کرد که در آن تا بدین حد و با یک چنین قدرت تأثیری، دشواری‌های راه ایران دوستی توصیف شده باشد.»

در بخش دیگری از «یادداشت دبیر مجموعه» با ذکر نمونه‌هایی بر وجود شتابزدگی و یکسویه‌نگری سردار مقتدر در ارزیابی برخی رویدادها و مناسبات سیاسی اشاره شده، و همچنین خاطر نشان می‌گردد که علی‌رغم تلاش نویسنده به رایه گزارشی از چگونگی تشکیل طایفه سنجایی و نقش آن در حوادث پس از مشروطه و جنگ

جهانی اول، با این وجود بخش زیادی از مطالب را مخاصمات آنها با طوایف دیگر و منازعات محلی و بین طایفه‌ای تشکیل می‌دهد.

در یادداشت اولیه کتاب، همچنین توضیح مختصری درباره سرگذشت خاطرات که اصل آن مفقود شده و دکتر کریم سنجایی (برادرزاده سردار مقتدر) آن را بازنویسی کرده و دکتر محمد مکرری در رشته مقالاتی که در سال ۱۳۲۶ در مجله یادگار منتشر کرده، سودجسته و سرانجام دکتر علی اردلان به چاپ این یادداشت‌ها اهتمام نموده، ارائه شده است. نکته قابل ذکر در این خصوص این است که در یک مرحله، دکتر کریم سنجایی این یادداشت‌ها را با تغییراتی چند

صمصام الدوله سنجایی

علی اکبرخان سردار مقتدر سنجایی

مشروطه را شامل می‌گردد. یعنی تا زمانی که سردار مقتدر، خود به مراحل ریاست و رهبری ایلی نرسیده است اما بخش دوم، مربوط به حوادث جنگ جهانی اول و درگیری‌های مکرر وی با عثمانی‌ها، روس‌ها و انگلیسی‌ها و سال‌های پایانی حیات سردار مقتدر است.

مطالب فصل‌های پنجگانه بخش اول به شرح زیر است:

۱- محیط‌عشایری

کرمانشاهان: در این فصل طوایف مهم و بانفوذ کرمانشاهان به اختصار معرفی و تاریخچه کوتاهی از آنها بازگو می‌شود که عبارت‌اند از ایل‌های زنگنه، کلهر، کرند، گوران، جاف، اورامان، جاف‌مرادی، و ایلاتی که در نتیجه تحولات سرحدی از ایران خارج شده‌اند.

۲- ایل سنجایی و

ترتیب تشکیل آن: مطالب این فصل که به معرفی ایل سنجایی اختصاص دارد به این قرار است: تیره‌های سنجایی، مهاجرت طوایف سنجایی، انتخاب نام سنجایی، عوامل به هم پیوستگی طوایف سنجایی، راه‌های کوچ، خدمت سربازی، لهجه و زبان طوایف سنجایی، مذهب، منازعات عشایری، ترتیب تشکیل ایل سنجایی، اسلاف خوانین، تجزیه سنجایی از زنگنه، خان‌های سنجایی.

۳- خاطرات کودکی و آغاز جوانی: مشتمل بر

این مطالب: معرفی خانواده، خاطراتی از پدر، دوران کودکی، مکتبخانه، مذهب در کانون خانواده، ورزش‌ها و بازی‌ها، سر راه گرفتن مأموران حکومتی، اسب‌سواری و تیراندازی، شکار.

۴- حکمرانی و سرحداری پدرم: در این

فصل، نویسنده به نقل خاطرات حوادث دوران حکمرانی پدرش در بخش «مردان» می‌پردازد. مطالب این فصل بدین قرار است: عصیان طوایف سنجایی، دیدار از کرمانشاه، زدوخوردهای علی اکبر برخوردار و پدر نویسنده، نخستین

بازنویسی کرده است. به نظر آقای کاوه بیات «اگر چه بدون در دست داشتن متن اصلی دستنوشته خاطرات از کم و کیف تغییر و تبدیل یادداشت‌های مزبور در حین تحریر و بازنویسی دکتر کریم سنجایی، اطلاع دقیقی نمی‌توان حاصل کرد، ولی احتمالاً جز در بخش‌های اول خاطرات و به‌ویژه نوع تقسیم‌بندی موضوعی آن که به نظر می‌آید بیشتر از دکتر سنجایی عالم متأثر است تا سردار مقتدر ایل مدار، دگرگونی عمده‌ای نباید صورت گرفته باشد.»

کتاب از دو بخش اصلی تشکیل شده و هر بخش حاوی پنج فصل است.

بخش اول با عنوان «تاریخچه» در واقع معرفی ایل سنجایی و خاطرات نویسنده از دوران کودکی، نوجوانی و جوانی تا حوادث پس از

برخورد سنجابی‌ها با کله‌رها، حکومت سالارالدوله و اقبال‌الدوله بر کرمانشاهان، حکومت یافتن پدر نویسنده (شیرمحمد خان) بر سنجابی و سرحداری، سرکوبی متجاوزین عراق عثمانی، حاکمان کرمانشاهان، ماجرای مستشار بلژیکی، حکومت فرمانفرما.

۵- ماجرای مشروطیت و مقابله با داودخان کله‌ر: درگیری‌های خانواده و ایل نویسنده با داودخان کله‌ر و وقایع مشروطه در کرمانشاه مهم‌ترین مطالب این فصل را تشکیل می‌دهند. این فصل دورانی از حیات نویسنده را تشکیل می‌دهد که به تدریج صاحب املاک و قلمروها و خدماتی می‌شود که به او نفوذ محلی و قدرت می‌بخشد و از این رو کم‌کم در حوادث سیاسی وارد می‌گردد.

بخشی از حوادث این فصل که در رابط با حوادث مشروطه و پی‌آمدهای آن است، ماجرای فتنه سالارالدوله و اقدامات ایل سنجابی، به‌ویژه سردار مقتدر با او را تشکیل می‌دهد.

بخش دوم خاطرات سردار مقتدر به حوادث ناشی از جنگ جهانی اول در غرب ایران و به ویژه منطقه کرمانشاه اختصاص دارد. در این سنوات که منطبق با سال‌های ۱۲۹۳ تا ۱۲۹۷ هجری شمسی است، غرب ایران نوبت به نوبت عرصه تاخت و تاز سه قدرت خارجی بود. فصل‌های پنجگانه این بخش به گزارش خاطرات و اقدامات سردار مقتدر در مقابله با این دولت‌ها و حفظ و صیانت سرحدات کشور اختصاص دارد.

خلاصه این درگیری‌ها که در ابتدای بخش دوم آمده چنین است:

«نخست در سال ۱۲۹۴ عثمانیان، بی‌طرفی کشور ما را نقض کردند و قوای خود را قریب یکصد کیلومتر در خاک ایران پیش راندند و تا قصبه کردند را متصرف شدند و چون برای جلوگیری و دفع آنها از جانب دولت ایران هیچگونه نیروی تدافعی وجود نداشت، عشایر میهن‌دوست ایران به رهبری طایفه سنجابی علیه آنها قیام کردند و در نتیجه پیکاری دلاورانه در قصبه کردند آنان را به عقب‌نشینی و تخلیه سرزمین ایران ناگزیر ساختند.

سپس در پاییز همان سال با مهاجرت ملیون ایران به کرمانشاه و هجوم نیروهای روس به صفحات غرب، جبهه مقاومت ملی تشکیل

گردید که مهم‌ترین عرصه‌های پیکارهای آن در گردنه بید سرخ و در ماهدشت سنجابی با شرکت جانبازان سنجابی بود. نشیب و فرازهای این مجاهدات قریب دو سال ادامه داشت تا با انقلاب بزرگ ۱۹۱۷ روسیه و رجعت سپاهیان آن دولت از ایران پایان یافت.

از آن پس نیروی پیشرو انگلیس در برابر عثمانیان پس از تصرف بغداد به مرزهای غربی ایران رسید و از خط قصرشیرین وارد سرزمین ما و جانشین نیروی تخلیه‌کننده روس و فعال مایشاء مطلق گردید. نتیجه درگیری‌ها با این اشغالگر تازه وارد در سال ۱۲۹۷ منتهی به فاجعه عظیم دشت حر و غارت عام طایفه سنجابی و قتل و غرق بیش از چهارصد نفر و اسارت قاسم‌خان سردار ناصر - رئیس ایل - و مهاجرت سران دیگر آن به خاک عثمانی شد.

شرح این حوادث بدان سان که صاحب خاطرات، شاهد آن و خود یکی از عوامل اصلی آن بوده در ضمن چند فصل به رشته تحریر درآمده است.

محتوای پنج فصل بخش دوم از این قرار است:

۱- پیکار با عثمانیان: که شامل مطالب زیر است:

تحدید حدود مرزی ایران و عثمانی، حکمرانی امیر مخم بختیاری، ورود عثمانیان به ایران و عقب‌نشینی امیر مخم، کوشش برای آزادی زندانیان، تدارکات جنگ، سرکوبی جهانبخش خان ضرغام السلطنه، حماسه کردند، مجلس صلح.

۲- جهاد در برابر روس‌ها: که به شرح درگیری‌های اتحاد عشایری به رهبری و تدبیر سنجابی‌ها اختصاص یافته مشتمل است بر درگیری با نشان‌های عقاب، اتحاد عشایری، تبلیغات در شهر (کرمانشاه)، نظری به جانب تهران، تشکیل اردوی عشایری، حقوق بگیران شهر، جبهه کرمانشاه، مأموریت من در کردستان، درگیری با آلمانی‌ها، شکست جبهه بید سرخ و سقوط کرمانشاه، ماجرای ماژور مسعودخان کیهان، ماجرای سر بریده پرنس روسی، خیانتی بزرگ در سنجابی، پایان مقاومت و عقب‌نشینی، حوادث قصر شیرین، سرگردانی در کوه‌ها و فوت پدر، استقرار مجدد حکومت دفاع ملی و آغاز اختلافات با نظام‌السلطنه، گفت‌وگو برای قتل

نظام‌السلطنه، شکست نقشه سربازگیری، ممیزی خسارات و مطالبات ما، عقب‌نشینی مجدد، ورود مهاجرین به خانه‌های ما، خبر انقلاب روسیه و مراجعت مهاجرین، جنایت محمد بیگ امیر اسعد، مجمع بندار، مذاکرات ما و انگلیسی‌ها در بندار،

۳- درگیری با انگلیسی‌ها: این فصل از مطالب زیر تشکیل شده است:

پی‌آمدهای صلح بندار، ورود شاهزاده سلیمان میرزا به سنجابی، مذاکرات راجع به سلیمان میرزا، اسارت سلیمان میرزا، فاجعه دشت حر، اسارت سردار ناصر، انعکاس واقعه دشت حر در تهران، در به دری در کوه‌های، کشمکش‌های تازه، ترک وطن.

۴- مهاجرت به عثمانی:

مطالب این فصل دربرگیرنده، سرگذشت نویسنده پس از واقعه دشت حر و قتل و غارت سنجابی‌ها توسط قوای انگلیس و مهاجرت نویسنده به عثمانی را دربر می‌گیرد. البته، سلیمانیه، کرکوک و موصل، شهرهایی است که نویسنده در خروج از ایران و گریز از دست انگلیسی‌ها به آنجا گریخته است.

وی ضمن شرح حوادث سفر، اوضاع و احوال عراق امروز که جزئی از قلمرو عثمانی بود را نیز شرح داده است.

۵- بازگشت به ایران: این فصل دربرگیرنده سال‌های پایانی تلاش‌های سیاسی و نظامی سردار مقتدر است و دوران پس از جنگ جهانی و بازگشت سردار از عراق عثمانی به ایران را شامل می‌شود. مطالب این فصل از این قرار است:

در میان طایفه گورک، بوکان و مکری، ماجرای خانه سردار افشار، بهار السلطان دویرانی، در خانه امیر افشار، در راه تهران، در خانه فرمانفرما، کوشش برای آزادی و سرو سامان دادن به زندگی خود.

متن کتاب با مؤخره‌ای که در آن اوضاع و احوال کرمانشاه در اواخر عمر سردار مقتدر و پس از جنگ جهانی اول بازگو شده، به پایان می‌رسد. نقشه‌ای رنگی از محل استقرار و پراکندگی جغرافیایی عشایر کرمانشاه؛ متن اسناد و مکاتبات و نامه‌های متبادله میان سردار مقتدر و بسیاری از شخصیت‌های مذهبی، سیاسی، نظامی، درباری و خارجی؛ عکس‌هایی از سردار و افراد مرتبط با او و حوادث زمان وی؛ و فهرست اعلام صفحات پایانی کتاب را به خود اختصاص داده‌اند.